

LITTERARUM RADICES AMARAE, FRUCTUS DULCES SUNT

Tanulmányok
Adriányi Gábor 80. születésnapjára

Szerkesztette:
KLESTENITZ Tibor
ZOMBORI István

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

Budapest, 2015

TÓTH TAMÁS

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG A SZENTSZÉK SZEMÉVEL (1918–1920)

Az Osztrák–Magyar Monarchia a Nagy Háborúnak is nevezett I. világháború (1914–1918) egyik nagy vesztese lett. A háborúskodást végét követő, gyorsan változó időszak része az 1919. március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság, amelynek kezdete 1989 előtt Magyarországon hosszabb időn keresztül ünnep, munkaszüneti nap volt, és amelyet az iskolákban a történelemórákon mint a „*discőseges 133 nap*” tanítottak. Ez a jó négy hónap a keresztények számára igen nehéz időszak volt, amelynek teljes feltárása mindmáig várat magára.

Magyarországnak erről a fontos, számunkra fájdalmas időszakáról több helyen is őriznek olyan forrásokat a Vatikánban, amelyek jó részben még ma is feltáratlanok. Az egyik az államtitkárság külügyi levéltára, azaz az Államközi Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltára,¹ ahol azok a dokumentumok találhatóak, amelyek az államtitkárságra érkeztek vagy itt keletkeztek. A másik fontos lelőhely a Vatikáni Titkos Levéltár, ahol a Szentszék bécsi követségének, vagyis az apostoli nunciaturának az azóta ide került levéltári anyagát őrzik.²

A Vatikánban is pontosan tudták, hogy az I. világháború vége a Kárpát-medence népei, így a magyarok számára létfontosságú. Ezt jól kifejezi a Rendkívüli Ügyek Kongregációjának levéltárában őrzött korabeli feljegyzés egy mondata: „Mária országának, Szent István országának vallási jövője, egykor dicső történetének döntő fordulópontjához érkezett.”³ Ráadásul ebben az időszakban – a Szentszék szemszögéből – több esemény is történt párhuzamosan. Így a párizsi béketárgyalások, amelyek az egykori Osztrák–Magyar Monarchiában élő katolikusok helyzetét is jelentősen befolyásolták, a diplomáciai kapcsolatok felvétele az utódállamokkal, valamint egyes országokban a klérus és a hívek részéről is megtapasztalható különböző politikai, gyakran liberális és kommunista színezetű megnyilvánulások. Ezek egyházi autonómiaükrésekben öltöttek testet, amelyek

1 Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati (Vatikánváros; = S.RR.SS.). A levéltárban található a Rendkívüli Ügyek Kongregációja (Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari = AA.EE.SS.) és az Egyházi Közügyek Tanácsa (Consiglio per gli Affari Pubblici della Chiesa = AA.PP.), vagyis a Szentszék külügyi csúcsszerve, az Államközi Kapcsolatok Szekciója jogelődjeinek anyaga. A vonatkozó anyag fő lelőhelye: AA.EE.SS. Austria–Ungheria, 1918–1920, posizione (pos.) 1340, fascicolo (fasc.) 531–534.

2 Archivum Secretum Vaticanum (Vatikánváros; = ASV). Archivio della Nunziatura di Vienna (= Arch. Nunz. Vienna). A vonatkozó anyag fő lelőhelye: Arch. Nunz. Vienna, 781.

3 „...l'avvenire religioso del regno Mariano, del regno di S. Stefano è giunto ad un bivio decisivo della sua storia, una volta gloriosa.” Situazione politico-religiosa in Ungheria [1918]. Fol. 30r. AA.EE.SS. Austria–Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, fol. 15–30r. A szövegeket szerkesztve adjuk közre.

között felfedezhetünk olyan követeléseket is, amelyeket már az 1848–1849-es liberális reformmozgalom is megfogalmazott. Jelen tanulmányunkban a Vatikánban őrzött dokumentumok segítségével főleg ez utóbbi, a katolikus egyházat érintő vonatkozásokra helyezük a hangsúlyt, de ezek a történések nem választhatók el az előbbiektől sem.

AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM ÉS „TANÁCSI” SZERVEZŐDÉSEK AZ EGYHÁZBAN

Amikor I. Ferenc József osztrák császár és magyar király (1848–1916), aki vérengző elnyomóból uralkodása végére egyszerűen és – valljuk be, kedvesen – „Ferenc Jóska” lett, 1914. július 28-án proklamálta a háborút ezekkel a híressé vált szavaival: „mindent meg gondoltam, mindent megfontoltam,”⁴ – kis túlzással – mindenki lelkesen készült egy rövid, győztes háborúra. Tudjuk azonban, hogy nem így lett: a frontok hamarosan „befagytak,” évekig tartó, óriási embervesztésekkel járó állóháború alakult ki, amely sokak életét törte ketté, ahogyan Ferenc pápa (2013–) a 2014 szeptemberében az északolaszországi Redipugliában tartott homíliájában is utalt rá.⁵ Ferenc József halála után I. (Boldog) Károly lépett Ausztria trónjára, aki IV. Károly néven Magyarország királya is lett (1916–1918).⁶ A háború vége egyben uralkodása végét is jelentette.

1918 októberére mindenki számára világossá vált, hogy Magyarország a háborút elvesztette. 1918. október 28-án esett szét a monarchia, amikor Ausztriától elszakadtak északi területei: kikiáltották Csehszlovákiát, Krakkóban a lengyel függetlenséget ünnepezték; ám ugyanezen a napon Budapest is forrongott: kezdetét vette az úgynevezett ősziroszás forradalom. Másnap Horvátország Magyarországtól szakadt el, és néhány héttel később egy új állam, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, későbbi nevén Jugoszlávia része lett. Eközben Budapesten lezajlott a forradalom, és József főherceg⁷ kinevezte Károlyi Mihályt miniszterelnökké. November 13-án Károly király nyilatkozatban fejezte ki készségét arra, hogy visszavonul az ügyek intézésétől, három nap múlva, 16-án pedig már kikiáltották az első magyar (nép)köztársaságot. December 1-jén az erdélyi románok kimondták uniójukat a Román Királysággal, a román csapatok francia támogatással megkezdtek Erdély elfoglalását. Eközben, ugyancsak a francia kormány támogatásával, Csehszlovákia is elkezdte érvényesíteni területi igényeit.

Az eseményeket figyelve a katolikus klérus egy része is elkezdett mozgolódní. Teodoro Valfrè di Bronzo gróf, címzetes érsek, bécsi apostoli nuncius (1916–1919) aggodott a katasztrófa okozta konfúz helyzetben egyre erősödő kommunista szerveződések miatt, így az egyházi engedély nélkül létrejött Papi Tanács miatt is. November 5-én a

4 Vö.: *Bertényi Iván–Diószegi István–Horváth Jenő–Kalmár János–Szabó Péter*: Királyok könyve. Magyarország és Erdély királyai, királynői, fejedelmei és kormányzói. 5. kiad. Officina Nova, Budapest, 1993. 207. Vö.: Uo., 216–215.; A korhoz kapcsolódóan nemrég megjelent olasz nyelvű monográfia: *Gizella Nemeth Papp–Adriano Papp*: Ungheria. Dalle cospirazioni giacobine alla crisi del terzo millennio. Luglio Editore, Trieste, 2013. (Civiltà della Mitteleuropa. Collana di Studi e Documenti. 9.) 171–218.

5 Vö.: Ferenc pápa homíliája, redipugliai osztrák–magyar katonai emlékhely, 2014. szeptember 13.

6 Személyével kapcsolatban: Kaiser Karl I. (IV.) als Christ, Staatmann, Ehemann und Familienvater. Hg. Jan Mikrut. Dom-Verlag, Wien, 2004.

7 1918. október 26-tól a királyság utolsó napjaiban *homo regius*, királyi helytartó, a Tanácsköztársaság bukása után, augusztus 7. és 23. között kormányzó, Habsburg mivelta miatt volt kénytelen az antant nyomására lemondani.

hitoktatók kérték anyagi helyzetük jobbítását, majd két nap múlva mintegy száz klerikus kívánta megalapítani a Papi Tanácsot, a katolikus élet megújításának céljából, az amerikai katolikusokat véve alapul.⁸ A nunciatúrára beérkezett információk szerint november 15-én több mint háromezres pap gyűlt össze Budapesten, köztük sok vidéki pap, tábori lelkész.⁹ A szemtanú szerint a fiatalok voltak kisebbségben. A Papi Tanács magyarországi egyházi reformokkal foglalkozott, többek között felvetődött egy budapesti székhelyű egyházmegye alapításának és a liturgia magyar nyelven történő végzésének a kérdése is. Az egyik felszólaló az a Hock János¹⁰ volt, akit később így jellemez a nuncius egyik, Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak (1914–1930) írt jelentésében:

„Papként minden, csak nem példaértékű, nyilvánosan erkölcstelen, és semmilyen tiszteletnek sem örvend. Csodálkozni fog, ha megtudja, hogy ő még ma is Józsefváros, Budapest legnagyobb plébániájának plébánosa, 80000 lakossal, amikor tudvalévő, hogy együtt élt egy asszonnyal, akitől gyerekei is lettek, akiket mindenki ismer, és akinek, úgy tűnik, ő maga szolgáltatta ki a szentségeket halálakor.”¹¹

November 27-én a nuncius szerint már 3500 tagot számláltak. Demokratikusnak tartott elveik szerint a résztvevők a következő reformjavaslatokat fogalmazták meg:¹² (1) a papnevelés radikális reformja; (2) a papok fizetésének radikális javítása; (3) a klérus nyugdíjának kielégítő reformja; (4) a klérus számára szanatóriumok, valamint beteggyógyezési pénztárak alapítása; (5) a természetben fizetendő papi járandóságok megszüntetése; (6) a papi szolgálatnak az állami alkalmazottakéhoz hasonló szabályozása; (7) Budapesten püspökség alapítása, egyben a nagyobb plébániák kisebbekre osztása; (8) a népnyelv használata az egyházi szertartásokon; (9) ötvenként egyházmegyei szinodus tartása; (10) teljes egyházi autonómia, püspökválasztási jog a klérus és a laikusok számára; (11) a káptalanok mai szükségleteknek megfelelő reformja; (12) a Breviárium (zsolozsma) reformja, rövidítése, az imaórák általuk anakronisztikusnak tartott felosztásának megszüntetése; (13) a magyarországi nunciatúra azonnali felállítása; (14) minden tisztán tiszteletbeli cím, valamint az egyházi ruházaton lévő megkülönböztető jelek eltörlése; (15) megfelelő alap létrehozása a sajtó és keresztény újságok alapítása céljából; (16) a helyi káplánások helyett független lelkészségek létrehozatala; (17) a papi öltözék viselete csak egyházi funkciók alkalmával szükséges, egyébként általánosságban a tisztességes polgári ruházat viselésének engedélyezése; valamint (18) az egyház által kiadott tiltott könyvek listájával (*index*) kapcsolatban az egyházi könyvekre vonatkozó cenzúra

8 Teodoro Valfé di Bronzo bécsi apostoli nuncius jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak. 1918. december 27-én kelt jelentés. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, foll. 4–12r.

9 Un consiglio dei preti in Ungheria. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 531, fol. 46r. La seduta del consiglio dei sacerdoti. Alkotmány [sic!], 15 novembre 1918. Uo., fol. 47–52r.

10 Hock János (1859–1936), aki Károlyi Mihály miniszterelnök (1918) Magyar Nemzeti Tanácsának is elnöke volt, a Tanácsköztársaság leverését követően emigrálni kényszerült.

11 Nunciusi jelentés. Bécs, 1918. december 27. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, fol. 4–12r. „Come sacerdote è tutt’altro che esemplare, pubblicamente immorale non gode di nessuna stima. Farà meraviglia di sapere che egli è anche oggi parroco di Józsefváros, la più importante parrocchia di Budapest, con 80.000 abitanti quando si sa che conviveva con una donna dalla quale ha avuto figli da tutti consciuti, ad alla quale, sembra che egli stessa amministrasse i S. Sacramenti in punto di morte.” Uo., fol. 5v.

12 Programma del Consiglio Centrale dei Sacerdoti di Budapest. Uo., fol. 13. A csatolt budapesti és a szegedi pontokat egy nappal később küldte a nuncius, mivel véletlenül kimaradt az eredeti jelentésből. A nuncius jelentése Gasparrinak. Bécs, 1918. december 28. Uo., fol. 31r.

mérséklése, a profán könyvekre vonatkozóan annak eltörlése. A résztvevők kijelentették, hogy kéréseiket a püspökökön vagy a nunciaturán keresztül elküldik Rómába.

Szegeden szintén összegyűlt egy papi tanács, amelynek pontjai nagy részben megegyeztek a budapestiekével, de természetesen a vidék szempontjait is szemük előtt tartották.¹³ A (7) pontban a nagyobb plébániák felosztását ők is javasolják, a (8) pontban a népnyelv használatára vonatkozó kérésből kivették a szentmisét, (9) a püspökválasztást titkos szavazással, választott papi és laikus küldöttek révén képzelték el, (10) ötvenként egyházmegyei színódus összehívását tartották szükségesnek, (11) a kanonokságok megszüntetését kérték, egyben javasolták, hogy a káptalan javait a szemináriumokra és a papi nyugdíjalapra fordítsák, (12) a magyar egyház és a Szentszék közötti szabad kapcsolattartást¹⁴ szorgalmazták, (13) a szerzetesrendek meghagyását azzal, hogy regulájukat teljes szabadsággal tarthassák meg, reformok és más külső beavatkozás nélkül, (14) kötelező hitoktatást akartak minden iskolában, hitoktatói egyesületek alapítását kérték, (15) érveltek az egyházi iskolák megtartása és a (16) szabad vallásgyakorlás mellett, (17) a vallási szerveződések szabadságának elismerését kérték az állam részéről, továbbá, hogy (18) államosítás esetén is maradjanak meg az egyházi javak, (19) államosítás esetén hozzanak létre alapot a templomok fenntartására, (20) végül kérték a cölibátus fenntartások nélküli eltörlését.

Nyilvánvaló volt, hogy a magyarországi egyházi helyzeten – legalább ezen a ponton a Papi Tanács véleménye egyezett a nunciaturáéval – a Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok mielőbbi felvétele javíthatott volna.¹⁵ Károlyi Mihály kormánya már 1919. január 1-én lemondott, azonban a grófot köztársasági elnöki minőségben ideiglenes államfői hatalommal ruházták fel, így továbbra is az események egyik főszereplője maradt. A nuncius január 19-én kelt jelentésében jelzi, hogy Csernoch János bíboros, herceprimásnak (1912–1927) és több püspöknek elküldte erre vonatkozó felvetését.¹⁶ Csernoch ezt a levelet – a nuncius nem biztos benne, hogy a legjobban tette – megmutatta Károlyinak, aki válaszolt rá. Utóbbival kapcsolatban megjegyzi, hogy kényszerűségből vette át a köztársasági elnök szerepét, mivel elvesztette népszerűségét és csupán a „partizánjainak” engedelmessékedik. Jelzi, hogy a püspökök kéri a Szentszék közbenjárását a háború előtti határok megtartása érdekében. Való, hogy egyes utódállamokban a katolikusok helyzete rosszabb lesz, mint az apostoli király alatt, de megjegyzi, hogy a jelenlegi magyar helyzet sem jó az egyháznak. Jelenti továbbá, hogy a reformokat kívánó katolikusok január 11-én megalapították az autonómiájukat, a kormány pedig velük tárgyal, nem a püspökökkel. Ugyanakkor a kormányzat felhatalmazta Charmant Oszkárt (1861–1925) egy magyar és francia kétnyelvű jegyzékben, hogy kezdjen tárgyalásokat a Szentszékkel.¹⁷

13 Programma del Consiglio dei Sacerdoti di Szeged, seconda città cattolica ungherese nella diocesi di Csanád. Uo., fol. 14.

14 Ezt a pont a nunciaturán is feltűnt, arra gondolhattak, hogy a főkegyúri jog révén eddig az államnak nagy beleszólása volt az egyház belső életébe is.

15 A diplomáciai kapcsolatok felvételére vonatkozóan l. még többek között: *Érszegi Márk Aurél*: „Egy kitörhetetlen nap.” A független Magyarország diplomáciai kapcsolatfelvétele a Szentszékkel. 1918–1920. Távtalok. 47. (2000) 114–117.; *Uő.*: Károlyi Mihály és a Szentszék. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 11. (1999) 3–4. sz. 171–181.

16 Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. január 19. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, foll. 32 – 34. Csernoch János levele olasz nyelven: Budapest, 1918. december 23. Uo., fol. 36r.

17 Nunciusi jelentés. Budapest, 1919. január 19. Uo., fol. 38.

Három nappal később a nuncius jelenti, hogy január 16-án megtartották a papok általános gyűlését Budapesten.¹⁸ A tanácsokhoz eddig 5562 pap tartozik, több mint a fele a szoros értelemben vett Magyarország papságának, akik delegátusokkal képviseltették magukat. A püspökök közül voltak, akik fenntartásokkal ugyan, de beleegyeztek a gyűlés megtartásába. Csernoch bíboros arra buzdította a résztvevőket, hogy ne csak anyagi, hanem lelki dolgokról is beszéljenek, és maradjanak meg az egyházi elöljárók joghatósága alatt. A nuncius megjegyzi, a résztvevők között voltak, akik azért mentek el, hogy a többieket megakadályozzák abban, hogy azt csináljanak, amit akarnak, esetleg visszavezessék őket a helyes útra. Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök (1905–1927) volt az egyetlen főpap a gyűlésen, akit – ahogy a nuncius megjegyzi – állítólag a püspökök küldtek oda. Résztvétele mégis kérdéses, hiszen pár nappal rá a nunciaturán járt Prohászka titkára, aki – anélkül, hogy a nuncius ezt kérte volna tőle, tehát feltehetően a püspök megbízásából – igyekezett megmagyarázni részvételét. Szerinte Prohászka csak nem akarta vezető nélkül hagyni a papokat ebben a veszélyes helyzetben. A gyűlés végén egyébként a résztvevők táviratot küldtek a pápának, a hercegprímásnak és a köztársasági elnöknek. A nuncius ezúttal is elégedetlen volt a püspökök hozzáállásával:

„Az embernek az az érzése, hogy ezeket a papokat magukra hagyták. Most minden eddiginél jobban érződik a klérus és a püspökök között annak a szeretettel és bizalommal teljes bensőségességnek a hiánya, amely Magyarországon mindig is megfigyelhető volt. A klérus, főként az alsópapság, megszokta, hogy a püspökben a nagyurat lássa, aki nehezen elérhető, aki a hatalmasok támogatása és a politikai befolyás révén került posztjára. A bíboros primás a maga részéről nagyon nehéz helyzetben van, úgy tűnik, nem ő a jelenlegi helyzet embere. Nagyon befolyt a politikába, született szlovák, Tisza gróf,¹⁹ tehát a legtisztább magyar politika egyik leghűségesebb követője. Ennek eredménye, hogy a szlovákok nem akarnak hallani róla, és a magyarok nem tudnak megszabadulni egy bizonyos bizalmatlanságtól, amely mindig megnyilvánult irányában.”²⁰

Válfré nuncius Rott Nándor veszprémi püspökben (1917–1939) bízott, remélve, hogy ő sokat tehet ebben a helyzetben. Talán nem véletlen, hogy a pápa március 12-én kelt, Csernochnak címzett apostoli levelében nemcsak kifejezte aggodalmát a régió vallási helyzete miatt, de a püspököket arra is buzdította, hogy aktívabban álljanak ki az Egyház érdekében.²¹

Az alsópapság autonómiatörekvéseire ellenreakcióként az esztergomi káptalan a pápához fordult jogai védelmében.²² Gasparri bíboros államtitkár arra kérte a nunciust, je-

18 Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. január 22. Uo., f. 39–42.

19 Tisza István miniszterelnök (1913–1917), 1918. október 31-én meggyilkolták.

20 „Si ha l'impressione che questi sacerdoti siano abbandonati a se stessi. Ora più che mai si percepisce quella mancanza di affettuosa e fiduciosa intimità tra clero e Vescovi che si è sempre notata in Ungheria. Il clero, specialmente quello più basso, era abituato a considerare il Vescovo come un gran signore, difficilmente accessibile, messo a quel posto dalla protezione dei potenti e dalle influenze politiche. Il Cardinale Primate, dal canto suo, si trova in una posizione assai difficile, né sembra sia l'uomo del momento. Egli, molto dedito alla politica, slovacco di nascita, è stato uno dei seguaci più fedeli del Conte Tisza, e quindi della più pura politica magiara. Come risultato, gli slovacchi non vogliono sentir parlare di lui e gli ungheresi non sanno liberarsi da una certa diffidenza che hanno sempre nutrito a suo riguardo.” Uo., fol. 42r.

21 Latin nyelvű szövege: Uo., f. 65–66. Olasz nyelvű piszkozat: f. 67–68. Róma, 1919. március 23. A nunciusnak címzett kísérőlevél: fol. 64.

22 Rajner János nagyprépost aláírásával. Esztergom, 1919. január 24. Uo., f. 34–46.

lezze a nagyprépostnak, hogy aggodalmait a Szentszék is osztja.²³ Gasparri szerint a püspököknek teljesen be kell tiltaniuk az ilyen papi gyűléseket, akár általános, akár részleges jellegűek legyenek is.²⁴

Közben politikai téren is zajlottak az események: a nuncius rejtjeles üzenetben jelezte, hogy a papságnak fel kell esküdni a köztársaságra, és instrukciókat kért.²⁵ Az államtitkár válaszában további felvilágosítást kért, hogy melyek azok a „statútumok”, amelyekre fel kell esküdni, mit takarnak: új törvényeket, vagy olyan ősi törvényeket, amelyekre már esküvel hűséget fogadtak, ha új pedig törvényekről van szó, akkor milyenekről.²⁶ Fontos volt azonban, hogy a Szentszék elismerte az új köztársaságot, ahogy ez egy francia nyelvű levélből kiderül, amelyet a magyar külügyminisztérium küldött Gasparri államtitkárnak.²⁷ Ugyanaznap Károlyi is írt a pápának,²⁸ elküldve az új nagykövet megbízólevelét, belefoglalva a budapesti nunciatúra létesítésének kérését is.²⁹ A helyzet azonban már két nap múlva megváltozott, bár ezt Bécsben nem érzékelték rögtön, mivel 22-én még megjegyzés nélkül továbbították Károlyinak a pápához küldött köszönőlevelét.³⁰

Károlyi Mihályról és a magyar politikai helyzetről a bécsi apostoli nuncius már 1918. december 27-én kelt jelentésében pontosan beszámolt.³¹ Károlyit így jellemezte:

*„Erős népszerűsége miatt, amelyet bizonyos demokratikus nagyjuri allűröknek és annak a kényelmes feladatnak köszönhet, amit a parlamentben mint a kormány ellenzéke és állandó kritikusa töltött be, amikor az megoldhatatlan nehézségekkel küzdött; Károlyi gróf végül azt is elhitte magáról, hogy ez azokkal a kapcsolatokkal együtt, amelyeket ő néhány francia politikussal mindig is ápolt, arra hívja, hogy meghatározó befolyása legyen a jelenlegi történelmi helyzetben, és arra rendeltetett, hogy a nemzet megmentője legyen.”*³²

A nuncius tudomása szerint felvette a kapcsolatot az antant-hatalmakkal, amelyek nem is válaszoltak neki, így „most Magyarország rendkívül kritikus helyzetben van”.³³ A nuncius arról is tájékoztatta feljebbvalóit, hogy ha a győztesek minden területi igényét kielégítik, akkor az ország területe 283 ezerről 50–60 ezer négyzetkilométerre csökken, elveszíti tengeri kijáratát. A dokumentumokból kiderül az is, hogy a szentszéki aggodalmaknak komoly egyházpolitikai vonatkozása volt, amelyet a magyar püspököktől, így

23 Vatikán, 1919. február 28. ASV Arch. Nunz. Vienna, 781, fol. 122.

24 Rejtjeles üzenet a nunciának. é.n. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, fol. 48.

25 Rejtjeles üzenet az államtitkárnak. Bécs, 1919. február 27. Uo., fol. 51r.

26 Rejtjeles üzenet a nunciának. Bécs. 1919. február 29. Uo., fol. 53r.

27 Budapest, 1919. március 19. Uo., fol. 59r.

28 Budapest, 1919. március 19. Uo., fol. 60r.

29 Budapest, 1919. március 19. Uo., fol. 62r.

30 Bécs, 1919. március 22. Uo., fol. 63.

31 Nunciusi jelentés. Bécs, 1918. december 27. Uo., foll. 4–12r.

32 „Forte dalla popolarità che gli veniva da certe allures di gran signore democratico e dal facile e comodo compito che si era assunto in Parlamento quale oppositore e critico costante del Governo, quando questo si dibatteva in difficoltà inestricabili, il Conte Caroly arrivò anche a persuadersi che tutto ciò, unito a certe relazioni che egli ha sempre conservato con alcuni uomini politici francesi, lo chiamasse a esercitare un’influenza preponderante nel momento storico attuale e che egli fosse destinato ad essere il salvatore della patria.” Uo., fol. 4. Az idegen szó az eredeti kiemeléssel.

33 „Ed ora l’Ungheria si trova in una situazione estremamente cricita.” Uo., fol. 5r.

Várady Lipót Árpád kalocsa-bácsi érsektől³⁴ (1914–1923) és Csernoch hercegprímástól érkező levelek is megerősítettek: az utódállamok többsége nem katolikus többségű, illetve nem katolikus értékekkel rendelkező ország volt. Ezért aggódtak az utódállamokba kerülő katolikusok sorsa miatt, illetve azért, mert a változások komolyan érintették az egyházmegyei határokat is. Csernoch az egyik, XV. Benedek pápának (1914–1922) írt levelében,³⁵ utalva az otthon kialakult zavaros helyzetre, azt is hozzáteszi: „A felosztott Magyarországon a katolikus egyházra vár a legszomorúbb jövő. Budapest főváros lenne a vidék ellensúlyja, és a szocializmus terrorizmusával kormányozná azt.”³⁶

Mint hogy azonban a területi követelések nyilvánvalóan ellentmondtak a Thomas W. Wilsonnak, az Egyesült Államok elnökének (1913–1921) 14 pontból álló békejavaslatával, amely szem előtt tartotta a népek önrendelkezésének elvét, a katonai lépések tovább fokozták a szétesőfélben lévő történelmi Magyarországon belüli feszültségeket. Március 20-án Károlyi Mihály átvette az úgynevezett Vix-jegyzéket,³⁷ amely újabb, elfogadhatatlannak tartott területi követelésekkel állt elő, az ország keleti határvonalát jóval a mainál nyugatabbra határozva meg. Másnap a gyengülő szociáldemokraták bevonták a hatalomba a kommunistákat, és egyesülve létrehoztak egy közös pártot, amely még ugyanaznap államcsínyt hajtott végre, amikor kikiáltotta a proletárdiktatúrát, létrehozta a szovjet típusú Tanácsköztársaságot.³⁸

TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ÉS EGYHÁZÜLDÖZÉS

Az események egyik legfőbb mozgatója, aki már az őszirózsás forradalom idején Magyarországra érkezett, Kun Béla (szül. Kohn Ábel, 1886–1938) volt. Létrehozták a Forradalmi Kormányzótanácsot, amelynek élére egy kőműves, Garbai Sándor (1879–1947) került. Kun először a külügyi népbiztos tisztségét töltötte be. A vezetésben szerepet kapott többek között Rákosi (szül. Rosenfeld) Mátyás (1892–1971) is. Az új, szovjet típusú rezsim rövid időn belül nagy népszerűsége tette szert: a Kun Béla nevével fémjelzett új szocialista párt hamarosan másfélmillió tagot számlál. Ebben az is közrejátszott, hogy az emberek a Tanácsköztársaságban látták az utolsó esélyt arra, hogy megmentsék a hatá-

34 Várady Lipót Árpád kalocsa-bácsi érsek levele XV. Benedek pápának. Kalocsa, 1918. december 11. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 531, foll. 53–56r. A levélben leírja az is, hogy egyházmegyéjének nagy része a jugoszlávok által követelt területre, Bács-Bodrog vármegyére esik, ahol azonban a legújabb népszámlálás szerint 145063 jugoszláv (szerb ortodox), 70229 illír-dalmát (katolikusok, akik nem akarnak az ortodoxok alatt élni), 190697 német nyelvű (főként katolikus), 363518 magyar (katolikusok), így szerinte 145063 fő áll 624514 (sic!) fő ellenében.

35 Csernoch János bíboros levele XV. Benedek pápának. Esztergom, 1918. december 13. Uo., foll. 60–61r. A levélben a bíboros a wilsoni elvekre hivatkozva azt írja, hogy a csehek már elkezdtek árusítani az új térképeket, amelyek szerint az új Csehszlovákia déli határa a Duna lenne. Azonban az így megszerzett területeken szerinte a szlovákok aránya csupán 55,5 %, és vannak köztük csak magyarlakta területek is. A szerbek aránya az általuk követelt területeken 11 %, a románok által követelt területeken pedig a nem román lakosság egy millió fölül nagyobb.

36 „La Chiesa cattolica l’aspetta l’avvenire più triste nell’Ungheria dilacerata. La città capitale di Budapest farebbe il contappeso alle province e le governerebbe col terrorismo del socialismo.” Uo., fol. 60v.

37 Ferdinand Vix francia alezredes, 1918–1919-ben a szövetséges hatalmak budapesti katonai bizottságának vezetője.

38 A Tanácsköztársasággal kapcsolatosan vö. még: *Pasquale Fornaro: Una rivoluzione impossibile. Béla Kun e la Repubblica dei Consigli del marzo-agosto 1919.* In: *La fine della Grande Guerra fra rivoluzione e reazione [1918–1920].* A cura di Alberto Basciani–Roberto Ruspanti. Beit, Trieste 2010. 71–96.

rokat, ezzel együtt a földeket, bányákat, gyárakat is. Mivel úgy érezték, hogy a nyugati hatalmak, főleg a franciák, valamint az általuk támogatott Románia, Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság Magyarország szétdarabolásában érdekeltek, ezért sokan nem (vagy nem csupán) félelemből, hanem utolsó mentsvárként fordultak Szovjet-Oroszország irányába, amikor támogatták a Tanácsköztársaságot.

A nuncius március 24-én rejtjeles üzenetben informálta az államtitkárt a kialakult súlyos helyzetről.³⁹ A nuncius attól tartott, hogy anarchia törhet ki. Az államtitkár még aznap válaszolt, kifejezve a Szentatya szándékát, miszerint sürgősen fel kell állítani Budapesten a nunciaturát, vagyis a legmagasabb szintű pápai diplomáciai képviselőt (követséget), mivel a Szentszéknek ez a szándéka nem változott.⁴⁰ 25-én a nuncius jelentette, hogy előző nap Károly császár megindult Svájc felé, egyben jelezte, hogy Magyarországon bolsevik uralom van.⁴¹ Ugyanaznap részletes jelentésben is taglalta a helyzetet, egyben aktuális egyházi kérdésekről is szót ejtett, amelyek azonban összefüggésben álltak az eseményekkel.⁴² Taglalta (1) a királyság megszűnésével bizonytalanná vált, a püspökök kinevezését is érintő főkegyúri jog kérdését, amelyet a köztársasági kormány magának kívánt fenntartani; (2) a Győri Egyházmegyében élő németajkúak ügyét, akik saját vikáriust szerettek volna kapni; (3) az üresedésben lévő váci egyházmegye kérdését, amelyre Károlyi Mihály először Hock Jánost javasolta (akit a Szentszék soha nem nevezett volna ki, de aki a jelölést vissza is utasította);⁴³ (4) az új pannonhalmi főapát megválasztásának ügyét, amelybe a Károlyi-kormány szintén bele kívánt szólni egy bizonyos 1802-es uralkodói diplomára hivatkozva;⁴⁴ (5) egy görög-ruszin érsekség felállításának tervét, amely ellen Csernochnak sincs kifogása, de amely a határváltozások miatt most már nem aktuális, mivel csak Munkács marad Magyarországon (sic!), Eperjes pedig Csehszlovákiába kerül; (6) a papság állam által előírt esküje, amelyet a klérus arra hivatkozva le is tett, hogy a király a döntést a nép kezébe adta át, valamint így elkerülhetőek voltak a további feszültségek; (7) az autonómia kérdése, amely szintén aktualitását veszítette (a javaslat szerint az egyházi javak birtokosa az ún. katolikus autonómia lenne, az üresedésben lévő hivatalokat a központi autonóm tanács a javaslatok alapján töltené be, püspöki vagy érseki szék esetén pedig egy háromfős javaslatot nyújtana be az illetékes fórumnak); (8) Mikes János szombathelyi püspök (1911–1935) ügye, akit a kormány, magatartása miatt, alaptalanul megvádolt javainak hűtlen kezelésével, ezért a püspököt elhurcolták, a celldömölki bencés konventbe zárták, a javak kezelését Persián Ádám (1887–1934) kormánybiztos vette át; (9) a Hajdúdorogi Egyházmegye román területre került plébániáinak kérdése, amely a jelenlegi helyzetben szintén aktualitását veszítette. Ezen kívül hosszasan beszámolt a nuncius az aktuális politikai helyzetről, a Vix-jegyzékről, amely szerint Magyarország magyarlakta területeket vesztené el, többek között az ország második legnagyobb városát, Szegedet, és ezt Károlyi nem fogadhatta el,

39 Rejtjeles üzenet az államtitkárnak. 1919. március 24. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, fol. 69.

40 Rejtjeles üzenet a nunciussnak. Uo., fol. 70r.

41 Rejtjeles üzenet az államtitkárnak. Uo., fol. 71r.

42 Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. március 25. Uo., fol. 72–91r.

43 A többi jelölt Pfeiffer Miklós kassai kanonok, illetve Énekes János nyiregyházi plébános lett volna, de a nuncius őket sem tartotta alkalmasnak a feladatra.

44 A nuncius az idézett jelentésben a Károlyi-kormány által játszott kettős játék bemutatása céljából elmeséli, hogy a katolikus ügyekért felelős Persián Ádám (1887–1934) kormánybiztos még Batthyány Vilmos nyitrai püspökhöz (1911–1919) is elment, hogy a lemondását kérje a nuncius beleegyezésére hivatkozva, ami természetesen nem volt igaz. A püspök végül megírta a lemondását, de aztán Persián el sem küldte az aláírt levelet Rómába.

így a proletariátus kezébe helyezte a hatalmat. Ahogy a nuncius írja: „Károlyi ezt a nagyon súlyos gesztust ugyanazzal a könnyelműséggel és ugyanazzal az átgondolatlan lelkiismeretlenséggel tette, amellyel kirobantatta múlt novemberben a forradalmat Magyarországon.”⁴⁵ Vallási alapon nézve a kérdést elmondja, hogy a Kun Béla-féle kormányban 30 népbiztos van, ebből 24 zsidó és 6 keresztény. Első dolguk volt, hogy felvették a kapcsolatot Oroszországgal, államosítanak mindent, kivéve az élelmiszereket, a gyógyszertárakat, a 20 főnél kevesebb munkást foglalkoztató üzleteket; valamint államosítanak házakat, színházakat (ahová a munkások ingyen mehetnek), népbíróságokat állítanak fel, megszüntetik a rendőrséget, különválasztják az államot és egyházat, és bebörtönzik az ellenfeleiket. A kapcsolat Bécs és Magyarország között teljesen megszűnt. A bécsi semleges diplomaták találkozni kívántak a nunciussal, amire a megelőző nap került sor. Egy Budapestről még átjutott semleges konzul 150000 embert látott a főváros utcáin, akik elégedetlenek voltak a most lemondott kormánnyal. Charmant Oszkár kijelölt szentszéki követ pont egy nappal a forradalom kitörése előtt hagyta el hazáját, így szerencséje volt. A nuncius jelzi, hogy budapesti nunciatúra felállítására most gondolni sem lehet.

A március 25-iki levélre írt válaszában⁴⁶ az államtitkár arról biztosította a nunciust, hogy a jelentést olvasta a Szentatya is, aki nagy figyelemmel követi az eseményeket. Kifejezve a Szentszék komoly aggodalmát a kialakult helyzet miatt, azt is írta: „Reméljük, hogy az Úr irgalmas lesz ahhoz a szerencsétlen nemzethez, amely mindig kitűnt élő hitével és a katolikus egyházhoz való mély kötődésével.”⁴⁷ Ezen túl fakultást adott a nunciusnak a győri német vikariátus létrehozatalára, valamint a váci egyházmegye és a pannonhalmi főpáti hivatal betöltése kapcsán megjegyzi, hogy mivel a Tanácsköztársaság kimondta az állam és az egyház teljes szétválasztását, a püspököket szabadon, legjobb belátásuk szerint nevezhetik ki, így a nuncius tegyen a jelöltekre javaslatot.

Április 25-i jelentésében⁴⁸ a nuncius teljes egyházüldözésről számolt be.⁴⁹ Az egyházi személyek civilben járnak, sok szerzetesnek el kellett hagynia a rendházát. Csernoch érsek budapesti vikáriusa egy Magyarországot elhagyni tudó osztrák nővéren keresztül arra tett javaslatot, hogy a szerzetesek közül az ideiglenes fogadalmasokat bocsássák haza családjukhoz, az örök fogadalommal rendelkezőket, akiknek ezek után nincs hova menniük, külföldre sem, azokat mentseik fel szerzetesi fogadalmaik alól. A nuncius véleménye szerint a feltett kérdés túl általános, így negatívan kellene felelni rá, de a klauzúrán kívüli életet a kialakult helyzetre való tekintettel engedélyezni kell a szerzetesek számára, a „*more laicali*” (világi) öltözködés még segítségükre is lehet, hogy továbbra is találkozassanak egymással.⁵⁰ A nuncius a szerzetesek Bécsben lévő tartományfőnökeket is összehívta a nunciatúrára, hogy konzultáljon velük. Csernochról olyan híreket

45 „Il Károlyi ha fatto questo gesto gravissimo con la stessa leggerezza e con la medesima spensierata incoscienza con cui fece scoppiare, nel Novembre scorso, la rivoluzione in Ungheria.” Uo., fol. 82r.

46 Vatikán, 1919. április 21. ASV Arch. Nunz. Vienna, 781, foll. 123–124. Vö.: AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, foll. 96–97.

47 „È da sperare, che il Signore vorrà muoversi a pietà di quell’infelice Nazione, che sempre si è distinta per la fede viva e il profondo attaccamento alla Chiesa Cattolica.” AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, fol. 96v.

48 AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 533, foll. 2–5.

49 „È la persecuzione nel suo pieno vigore.” Uo., fol. 2r.

50 A Szent Officium az államtitkár kérésére foglalkozott az ügygel. Elfogadta, hogy a nuncius bizonyos esetekben dönthetne a szerzetesek ideiglenes szekularizálásáról, de nem menthet fel a tisztasági fogadalom alól. 1919. július 21. Uo., foll. 41–44. A döntést rejtjeles üzenetben közölték a nunciussal. 1919. július 24. Uo., fol. 43r.

kapott, amelyek szerint vissza akar vonulni, és el akarja hagyni Magyarországot. Egy olasz tábornokon keresztül ígértek neki segítséget, aki megígérte, hogy egy tartalékos olasz százados civil öltözkében elviszi Csernochhoz a nuncius levelét és a pápai levél másolatát, amelyet eddig nem sikerült hozzá eljuttatni, az eredetit ugyanis útközben elkobozták. Ezzel azt is éreztetni akarja, hogy nem hagyták egyedül. Ha a csehszlovákok elfoglalják Esztergomot, nehéz helyzetbe kerül, és a bolsevikok sem hagynák őt futni. A nuncius értesülései szerint a románokat felszabadítókként fogadják, akik a megelőző nap elfoglalták Nagyváradot és Debrecent. A szerbek és a csehszlovákok, úgy tűnik, szintén támadnak. Gasparri bíboros államtitkár egy, a Vatikánba eljuttatott levélben más úton megkapta a szövetséges hatalmak memorandumának szövegét is.⁵¹

Csernoch végül megkapta a pápai levelet, mert 1919. június 30-án kelt hosszú, latin nyelvű levelében megköszönte azt,⁵² amelyben hosszasan beszámolt a helyzetről. A szegedi ellenkormányról Valfrè nuncius július 3-án kelt jelentéséből értesülhettek a Vatikánban.⁵³ Az ellenkormányt egy másik Károlyi, Gyula gróf (miniszterelnök 1931–1932) vezette. Jelentette azt is, hogy felkereste őt Bethlen István gróf, aki jelezte, szeretnének valakit Rómába küldeni, hogy a Szentszék segítségét kérjék a béketárgyalásokon és az egyház jövőjét illető kérdések tisztázásában. Az ellenkormány a nuncius jelentése szerint fel kívánja hívni a békekonzferencia figyelmét a sok latin rítusú katolikus helyzetére is, akik az új határok meghúzása után Romániába vagy Szerbiába kerülnének, és meg kívánják tartani a magyar prímás joghatóságát felettük. Csernoch ugyanaznap kelt elkeseredett hangú levelében újra kifejtette, mennyire súlyos a helyzet.⁵⁴ Elképzelése szerint a magyarországi katolikus egyházat szövetséges protektorátus alá kellene helyezni. Megemlíti az olasz Guido Romanelli alezredes⁵⁵ szerepét is, aki megpróbált Kun Bélával tárgyalni.

Július 21-én Gasparri államtitkár azt írta a nunciusnak, hogy a Szentatya megkapta Csernoch levelét, és nem zárják ki javaslatát, de kéri a nuncius véleményét a kérdésben.⁵⁶ Az újsághírek szerint a magyar kormánynak ekkor már volt Bécsben képviselője, így az államtitkár július 27-én kelt üzenetében azt javasolta, a nuncius lépjen személyes kapcsolatba ezzel a képviselővel az egyház érdekében.⁵⁷ Valfrè közben azt írta Rómába július 30-án, hogy mivel lenne olyan antant-hatalom, amely felvállalhatná a Csernoch hercegprímás által felvetett protekciós tervet, jóváhagyja azt.⁵⁸

Augusztus 1-jén – még nem tudva arról, hogy a Tanácsköztársaság ugyanaznap megbukott – a nuncius újabb jelentést küldött, amelyben továbbította gróf Károlyi Gyula levelét és ellenkormányának névsorát, valamint a Szegeden összegyűlt katolikusok ké-

51 Róma, 1945. (sic!) április 4. Uo., foll. 7–15.

52 Csernoch János levele XV. Benedek pápának. Esztergom, 1919. június 30. Uo., foll. 19–27r.

53 Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. július 3. Uo., foll. 28–29.

54 Csernoch János levele Pietro Gasparri államtitkárnak. Esztergom, 1919. július 3. Uo., foll. 30–32r.

55 Személyével kapcsolatosan: *Guido Romanelli*: Nell'Ungheria di Béla Kun e durante l'occupazione romana. La mia missione. (maggio-novembre 1919). a cura di Antonello Biagni. Ufficio Storico – Stato Maggiore dell'Esercito, Roma, 2002.; *Viviana Stacco*: „L'impossibile missione di Romanelli. Un ufficiale italiano nell'Ungheria della Rivoluzione”. Gaspari editore, Udine, 2010.; *Szabó Mária*: A Romanelli-misszió – La missione di Romanelli. Egy olasz katonatiszt Magyarországon (1919. május–november). Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2009.

56 Rejtjeles üzenet a nunciusnak. Megkapta 1919. július 23-án. ASV Arch. Nunz. Vienna, 781, fol. 191. Vö.: AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 533, fol. 40r.

57 Rejtjeles üzenet a nunciusnak. Megkapta 1919. július 28-án. ASV Arch. Nunz. Vienna, 781, fol. 193. Vö.: AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 533, fol. 46r.

58 Rejtjeles üzenet a nunciusnak. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 533, fol. 47r.

rését is, amelyben a pápa közbenjárását kérték az antantnál a kommunista rezsim bukása érdekében. Egyben azt is jelezte, hogy időközben Károlyi Gyula már lemondott és Patantyús-Ábrahám Dezső (1919. július 12. – augusztus 12.) vette át a helyét, és azt is kijelentette, hogy a Tanácsköztársaság napjai meg vannak számlálva.⁵⁹ A nuncius azonban arra is felhívta a figyelmet, hogy a szomorú eseményeknek egy eredménye mégis van: a Papi Tanács teljesen felbomlott, és az egykori tagok olyannyira kiábrándultak, hogy a legkevésbé sem szeretnék előről kezdeni az egészet. A bolsevikok még most is mindent megpróbálnak azért, hogy a papokat hivatásuk elhagyására rábírják, még valami szemináriumfélélt is nyitottak nekik egy jezsuita házban, legutóbb 37 volt azok száma, akik elhagyták az egyházat, hogy a kommunizmus apostolai legyenek. Igaz, ebből csak hat volt katolikus pap, ami azt jelenti, hogy ebben a súlyos helyzetben a klérus méltón állt helyt.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG BUKÁSA ÉS A HELYZET KONSZOLIDÁLÓDÁSA

A Tanácsköztársaság bukásával még korántsem enyhült a súlyos politikai helyzet. Bernből is üzenet érkezett Rómába, amelyben tudatták, Bethlen István József főhercegen keresztül azt kéri, hogy egy magyar püspököt nevezzenek ki a kormány mellé, nem részletezett misszióval.⁶⁰ Rott Nándor veszprémi püspök és a közben kinevezett új váci főpásztor, Hanauer Á. István (1919–1942) szeptember 3-án az egyházmegyéket is érintő határváltozásokra gondolva arra kérte a Szentatyát,⁶¹ hogy (1) ha lehetséges, tartsák meg a jelenlegi egyházkormányzati rendszert, ha nem, akkor várjanak, mert a helyzet nem stabil; (2) ha felosztják az egyházmegyéket, akkor a Szentszék a javakról szóló tárgyalásokra küldjön egy semleges küldöttet; (3) az egyházmegyéek felosztásakor hallgassa meg a magyar püspököket is; (4) szabályozni kell a *fundus instructus*, vagyis az állatállomány, a mezőgazdasági eszközök, stb. sorsát; (5) ha a csehek által elűzött nyitrai és besztercebányai püspökök nem térhetnek vissza egyházmegyéjükbe, akkor a Szentszék gondoskodjék róluk; (6) ugyanezen egyházmegyéek szemináriumainak nehéz a helyzete, amelyeket eddig a Vallásalap finanszírozott, a csehek azonban nem adnak semmit, így a cseh kormányt kell kérni, hogy az egyházmegyéek saját javaikból ideiglenesen finanszírozzák ezeket az intézeteket; (7) mivel a románok, a szerbek, a csehek ultranacionalistákat jelölnének a püspöki posztokra, ami igen nagy veszélyt rejtene magában, ezért a Szentszék maga válassza ki a jelölteket; (8) a bolsevik kormány a Tanácsköztársaság alatt a szerzetesektől rendjeik elhagyását kérte, sok piarista és premontrei aláírta ezt, nem misézett többet és nem gyónatott, így elvesztette a nép bizalmát, nagyobb részük azonban megmaradna rendjében, de szükséges a figyelmeztetésük és a megfelelő penitencia kiszabása; (9) a bencések és a ciszterciek jól helyt álltak a nehéz helyzetben, ezért javasolják, hogy a Szentatya írjon nekik dicsérő levelet; (10) hasonlóképpen az egyházmegyéek papságnak is készüljön ilyen levél, mivel „kevés kilépés volt, de sok vértanút öltek meg a bolsevikok”.⁶²

⁵⁹ Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. augusztus 1. Uo., foll. 51–58.

⁶⁰ Luigi Maglione berni apostoli nuncius Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak. Bern, 1919, augusztus 17. fol. Uo., 61r.

⁶¹ Veszprém, 1919. szeptember 3. Uo., fol. 62–64.

⁶² ... „*le apostasie erano poche, ma i martiri furono molti uccisi dai bolscevichi.*” Uo., fol 64v. Az ehhez is készült feljegyzés: foll. 65–69r. Például Kósa József jászkarajenői plébános és Hornyik Károly káplán, akiket 1919. május 4-én lőttek agyon a plébánián. Vö.: Varga Lajosnak az ügyről készült kézírata, valamint Puskás Mihály szentkirályi plébános személyes visszaemlékezése (2014).

Az apostoli levelekre vonatkozó kéréseket a Vatikánban megalapozottnak találták, azok el is készültek.⁶³ Született egy apostoli levél a romániai egyházi helyzettel kapcsolatban is.⁶⁴

A határváltozások természetesen nem csak a katolikusokat érintették, a Szentszék tudomást szerzett a protestáns egyházak tiltakozásáról is.⁶⁵

Szeptember 4-én kelt jelentésében a nuncius részletesen beszámolt a Tanácsköztársaság bukásáról, Kun Béla külföldre meneküléséről és internálásáról, az egyik legvéresebb bolsevik, Szamuely Tibor (szül. Szamuely, 1890–1919) öngyilkosságáról, akinek tetemét a helyi zsidó hitközség nem fogadta be a temetőjébe. Majd beszámol a felfedezett véres gyilkosságokról (említi, hogy a Parlament épületében nyolcvan holttestet találtak), a Tanácsköztársaság bukását követő román megszállásáról és hatalmas hadisarc-igényről (az állatállomány 30%-át, 20000 vagon gabonát és a vasúti állomány felét követelték), amellyel szemben az antant tehetetlennek bizonyul, az augusztusi politikai változásokról, a bolsevikok üldözéséről.⁶⁶ Az egyházi közösségek közben lassan visszaköltözhetnek a kommunisták által elkobzott épületeikbe. A nuncius értékelte a papság és a szerzetesek viselkedését a kommunista diktatúra első hónapjaiban. Információi szerint a szerzetesek helyt álltak, kivéve néhány irgalmast és talán néhány minoritát, hiszen legtöbbjük inkább vállalta, hogy elszenvedje az igazságtalanságokat és a rossz körülményeket, mint hogy aláírja kilépési nyilatkozatot. A 280 piarista közül azonban sokan, 80-an írták alá ezt az iratot.⁶⁷ Ennél fogva vizitátorokat szeretne kinevezni egyes szerzetesrendek felülvizsgálatára. Megjegyzí továbbá, hogy sokan hiányolták az egyházi eljárók kiállítását, és javasolja a papképzésre való nagyobb odafigyelést, mivel a modernizmus⁶⁸ megfigyelhető több pesti teológiai tanárnál.

A kissé nyugodtabb helyzetben már újra gondolni lehetett a diplomáciai kapcsolatok rendezésére is, amelyet a nuncius szeptember 18-án küldött jelentésében újra felvet, és jelzi, hogy József főherceg felajánlja az édesanyja tulajdonában lévő budai palotát a képviselőlet számára.⁶⁹ Mivel az egyházi javak sorsa továbbra is bizonytalan volt, a nuncius számára ezért is fontosnak tűnt, hogy a kétoldalú kapcsolatokat mielőbb rendezzék.⁷⁰ Október 1-jén Somssich József⁷¹ gróf, külügyminiszter (1919–1920) a bécsi nunciátúrán keresztül ünnepélyes formában kérelmezte a diplomáciai kapcsolatok felvételét.⁷² Október 15-én ugyanezen a módon kapott választ a kérésre.⁷³

63 Jándi Bernardin pannonhalmi priornak: Uo., foll. 70–71r; Békefi Remig zirci apátnak: Uo., foll. 72–73r; Csernoch Jánosnak címezve a magyar klérusnak: AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 534, foll. 32–33. Vö.: Uo., fol. 34 (Békefi); uo., fol. 35 (Jándi); AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 533, fol. 74–76r (a magyar klérusnak).

64 Uo., foll. 77–79.

65 An Earnest Appeal of the Protestant Churches of Hungary to ther Brethren on Other Lands. Uo., foll. 80–90. '918. Karácsonyán. Appel des protestants hongrois a leurs frères des pays éntangers. Uo., fol. 91 (füzet).

66 Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. szeptember 3. foll. 92–98r.

67 A neves piarista, Schütz Antal feljegyzése. 1919. augusztus 11. Pro memoria. ASV Arch. Nunz. Vienna, 781, foll. 415–416.

68 A modernizmus X. Pius pápa (1903–1914) által elítélt filozófiai-teológiai irányzat.

69 AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 534, foll. 2–3. Az Dísz téri épület 1945-ig azután nunciátúraként szolgált.

70 Nunciusi jelentés. Bécs. 1919. szeptember 19. Továbbítja Csernoch János szeptember 7-én kelt Memoriale-ját. Uo., foll. 4–12.

71 Ő lett Magyarország első szentszéki követe 1920 és 1924 között.

72 Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. október 3. Uo., foll. 39–41.

73 Uo., foll. 44–46.

Közben az államtitkárság egy szigorúan bizalmas feljegyzésből értesült a legitimista törekvésekről is, amelyek a kérelmezők szerint a kontinuitás biztosítását jelentették volna.⁷⁴ A politikai helyzet azonban továbbra sem kedvezett a restaurációnak. 1920. január 29-én a nuncius beszámol a nemzetgyűlési választások kedvező eredményéről, amely felfogása szerint a rendpártiak teljes győzelmét jelentette.⁷⁵ A külügyminiszter január 28-én az államtitkárhoz,⁷⁶ 31-én a pápához fordult.⁷⁷ Február 17-én kelt válaszában Gasparri bíboros megnevezte Lorenzo Schioppa címzetes érseket mint új nunciust (1920–1925).⁷⁸ Ő hamarosan átadta megbízólevelét, de már a kormányzónak, Horthy Miklósnak.

Az 1918 és 1920 közötti időszakban Magyarországon nagyon rövid idő alatt nagyon sok esemény történt, amelyek azután kihatottak az egész 20. század egyháztörténetére is. A történések rövid idő alatt teljesen megváltoztatták a magyar katolikusok életét is, ma is hatnak, teljes feltárásuk máig befejezetlen feladat. A dokumentumokból kiderül, hogy a Szentszék aggodó figyelemmel kísérte a Kárpát-medencében bekövetkezett változásokat, amit a nunciusi jelentéseken kívül XV. Benedek pápa ekkor született relatív nagyszámú apostoli levele is bizonyít.

74 Pro memoria. 1919. október. Uo., foll. 50–55r.

75 Uo., foll. 56–58.

76 Uo., foll. 66–67.

77 Uo., foll. 61–63r.

78 Uo., foll. 69–70.

TARTALOM

KÖSZÖNTŐ

- Várszegi Asztrik*
Adriányi Gábor professzor köszöntése 80. születésnapján 9
- Habsburg Ottó*
Liber amicorum Adriányi Professor Úr számára 11

EGYHÁZ ÉS TÖRTÉNETÍRÁS

- Rosdy Pál*
Történeti látásmód az egyházban 13
- Szabó Csaba*
A magyar katolikus egyháztörténet-írás Nyugat-Európában 1945 után 17
- Vértesi Lázár*
Historia domusok a pécsi egyházmegyében 25

A KÖZÉPKOR SZÁZADAIBÓL

- Eördögh István*
A konstanzi zsinat összehívásának előzményei 31
- Solymosi László*
Konfliktuskezelés Vetési Albert egyházi és Újlaki Miklós világi földesúr
birtokain 49

A KORA ÚJKOR EGYHÁZTÖRTÉNETÉBŐL

- Gőzsy Zoltán – Varga Szabolcs*
A pécsi egyházmegye kora újkori történetének kutatási lehetőségei 65

Tusor Péter

Lippay primás, a vasvári béke és a német birodalmi rendek (1664. október). 79

Beke Margit

Verses köszöntések Batthyány József esztergomi érseki beiktatásának alkalmából . . . 89

1848–1849 A MAGYAR KATOLICIZMUS TÖRTÉNETÉBEN

Sarnyai Csaba Máté

Az egyházi kinevezések gyakorlatának néhány kérdése 1848 végéig 105

Tamási Zsolt

Magyar szkizma? Horvát Mihály 1849-es nemzeti zsinati tervezete

Viale Prelà nuncius jelentésének a tükrében 111

ZSINATOK ÉS KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK MAGYARORSZÁGON

Gárdonyi Máté

A papnevelés ügye a veszprémi egyházmegyei zsinatokon (1923, 1934) 123

Csibi Norbert

Adalékok az első világháború előtti magyar katolikus nagygyűlési határozatok

végrehajtásának történetéhez. 131

Klestenitz Tibor

A hitélet elmélyítésének kérdései a magyar katolikus nagygyűléseken

a dualizmus korában 143

Gianone András

Nyisztor Zoltán és az utolsó katolikus nagygyűlések 155

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Bakó Balázs

Mikes János püspöki szolgálata az első világháború alatt 173

Zombori István

Egy politikai karrier indulása. P. Zdravec István 1914–1918 181

Tengely Adrienn

A főkegyúri jog kérdése az első magyar köztársaságban 189

Tóth Tamás

A Tanácsköztársaság a Szentszék szemével (1918–1920) 201

<i>Hegedűs András</i>	
Az Ipolyi-gyűjtemény útja Esztergomba.	215

A HORTHY-KORSZAK EGYHÁZTÖRTÉNETÉBŐL

<i>Csiky Balázs</i>	
Katolikus megújulás a statisztikai adatok fényében	223
<i>Tóth Krisztina</i>	
Modernkori katolicizmus vs. neobarokk államegyház. Mi vezetett Cesare Orsenigo nuncius felszólalásához egy magyar püspökkari konferencián?	243
<i>Grósz András</i>	
A templomi német nyelvhasználat ügye a két világháború közötti Magyarországon	257
<i>Lénár Andor</i>	
Katolikus egyesületi szervezkedés a váci egyházmegyében a két világháború között.	269
<i>Balogh Margit</i>	
Pehm József prelátus és a muraközi országgyarapodás	285

KATOLICIZMUS A KOMMUNISTA DIKTATÚRÁBAN

<i>Soós Viktor Attila</i>	
A Bibliában őrzött 41 dollár egy évet ért. Steixner Antal várpalotai plébános bebörtönzése	301
<i>Fejérdy András</i>	
A Szentszék tárgyalásai a magyar és a csehszlovák kormánnyal (1963–1978). Szempontok az összehasonlító elemzéshez.	317
<i>Mózessy Gergely</i>	
Beszűkített mozgástérben. Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és a hatalom 1961–1962 fordulóján.	333

RENDEK ÉS SZERZETESEK

<i>Molnár Antal</i>	
A közép-európai katolicizmus a századfordulón a monarchikus ideálok és a nemzetépítés válaszfútján. A jezsuita rend osztrák–magyar rendtartományának példája	347

Bánkuti Gábor

Közelítések a román jezsuita provincia történetének vizsgálatához 355

Petrás Éva

„Álarcok mögött”. Nagy Töhötöm élete 365

Somorjai Ádám OSB

Békés Gellért OSB, a nyugati magyar bencések előjárója. 373

Rétfalvi Balázs

Egy magyar lazarista Kolumbiában. Ruzsik Vilmos. 387

POLITIKAI PÁLYAFUTÁSOK A 20. SZÁZADBAN

Pritz Pál

Jászi Oszkár helye a magyar történelemben 397

Erdődy Gábor

Demokratikus jogállamiság és parlamentáris demokrácia Antall József politikai filozófiájában 411

FÜGGELÉK

Adriányi Gábor

Önéletrajz 425

Adriányi Gábor szakirodalmi munkássága 428

A kötet szerzői. 463